

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Een nieuw pleidooi voor spaarzaamheid

Spaarzaamheid bestaat in een gewoonte van verstandig rentmeesterschap waarbij middelen worden behouden en tegelijk nuttig gebruikt. Spaarzaamheid is een essentieel instrument van economische welvaart, en tevens een bron van menselijk geluk. Zonder spaarzaamheid is er geen voorziening voor de toekomst en wordt bezit onzeker, willekeurig, en kwetsbaar voor roof en verkwisting. Spaarzaamheid maakt daarom economische langetermijnplanning mogelijk, maar ook het opbouwen van families en liefdadige instellingen. Het is de grondslag van iedere vorm van gemeenschapszin en van de gewoonte om aan vreemden te schenken.

---

door *Theodore Roosevelt Malloch*

De auteur is research professor aan Yale University.

SPAARZAAMHEID WORDT DOORGAANS niet alleen geassocieerd met Schotten en Nederlanders, maar meer in het bijzonder ook met de calvinistische godsdienst, die in de loop der eeuwen zoveel invloed op hun culturen en gewoonten heeft gehad. Het was Max Weber, de vader van de Duitse sociologie, die als eerste het belang van het calvinisme voor de opkomst van de moderne kapitalistische economie inzag. En door de calvinistische traditie nader te bestuderen, zullen we het element ontdekken dat Weber lijkt te hebben gemist: de aard van spaarzaamheid als deugd.¹

Het calvinisme was een religieuze reactie op de noden en zorgen van een nieuwe zestiende-eeuwse middenklasse in opkomst. Rekening houden met de toekomst bij het gebruik van geld was noodzakelijk geworden in een maatschappij die was uitgestegen boven puur overleven en waarin

mensen zich intensief bezighielden met handel en nijverheid. De theologische positie die stelt dat waarde niet zozeer wordt bepaald door het geld dat wordt uitgegeven, als wel door de wijsheid waarmee we onze verantwoordelijkheden als rentmeester van Gods schepping nakomen, zit diep ingebakken in de Reformatie. Dit standpunt is echter veel ouder en kan onder andere worden herleid tot het grote verhaal over Jozef, dat gaat over spaarzaam beheer in al zijn vormen. De kracht van het reformatorische denken lag grotendeels in het vermogen om het verhaal van Israël te doen herleven en het rechtstreeks toe te passen op de opvattingen van de nieuwe middenklasse.

SPAARZAAMHEID IN CALVIJNS GESCHRIFTEN

De deugd van spaarzaamheid speelt een belangrijke rol in het werk van Calvijn, vanaf de *Institutie*² tot aan zijn vele *Commentaren*.³ Vooral zijn lezing van Matteüs 6 is in dit opzicht opmerkelijk. Gelovigen horen te vertrouwen op de vaderlijke zorg van God, te verwachten dat Hij hun alles zal geven wat ze nodig hebben, en zichzelf niet te kwellen met onnodige bezorgdheid. Hij verbiedt gelovigen om zich zorgen te maken of hun blik op de dingen om hen heen te richten, zonder daarbij acht te slaan op God, die de enige is op wie zij hun oog moeten vestigen.⁴

Door *allereerst* te streven naar het Koninkrijk Gods geeft Calvijn nog een reden om zich niet bovenmatig bezorgd te maken, want ‘it is a gross and indolent neglect of the soul, and of the heavenly life’⁵ waardoor mensen mislukken en hun zorgen en wensen aanpassen. Het idee van *dagelijks brood* dat ons voedt en de daarvoor vereiste arbeid die in de structuur van de schepping is ingebouwd, worden door Calvijn voortdurend benadrukt. ‘Yet our Lord commenced with bread and the supports of an earthly life, that from such a beginning he might carry us higher.’ Calvijn leert zijn volgelingen om geduldig te verdragen, nederigheid te aanvaarden en niet ‘intoxicated by a false confidence in earthly abundance’ te zijn.

Voor Calvijn is ‘ons brood’ een metafoor voor al onze goederen en bezittingen. Dat is echter niet letterlijk *ons* brood. Calvijn zegt: ‘It is so called, not because it belongs to us by right, but because the fatherly kindness of God has set it apart for our use. It becomes ours, because our heavenly Father freely bestows it on us for the supplies of our necessities. The fields must no doubt, be cultivated, labor must be bestowed on gathering the fruits of the earth, and every man must submit to the toil of his calling, in order to procure food. But all this does not hinder us from being fed by the undeserved kindness of God, without which men might waste their strength to no purpose. We are thus taught, that what we seem to have acquired by our own industry is His *gift*.’

De respectvolle en zuinige zorg voor Gods gaven is hier een vorm van Bijbelse gehoorzaamheid. Sommigen stellen dit tegenover de baconiaanse opvatting dat de wereld van ons is om te gebruiken. Calvinijn stelt echter dat het gebod in de eerste hoofdstukken van Genesis om ‘to build and to keep’ geen vrijbrief is om te plunderen, maar een zoeken naar de juiste balans suggereert. En dit is het cruciale punt. Spaarzaamheid is niet zomaar een kwestie van verstandig opsparen; het is ook een kwestie van verstandig uit-

Spaarzaamheid is niet zomaar een kwestie van verstandig opsparen; het is ook een kwestie van verstandig uitgeven

geven. En het onderliggende motief is niet hebzucht, maar *dankbaarheid*: dankbaarheid aan God voor de gaven die hij ons schenkt, waardoor we er op onze beurt van willen uitdelen. En deze dankbaarheid is iets wat we door de samenleving verspreiden door spaarzaam rent-

meesterschap. Want spaarzaamheid is niet alleen een individuele deugd. Ze leidt tot een sociale situatie waarin de liefde voor onze naasten bepaalt hoe we ieder afzonderlijk onze bezittingen gebruiken.

De reformatoren vatten de zonde van de hebzucht op als een zonde die rechtstreeks tegen onze naaste wordt begaan. De theorie van economische schaarste in plaats van welvaart, waarop deze theologische claims berusten, moge dan achterhaald zijn, maar voor de reformatoren was hebzucht een overtreding van de grens die God als schepper voor ons in de wereld heeft gesteld, en het gevolg daarvan is een strijd om soevereiniteit, *wie* nu werkelijk de baas is over ons leven en onze toekomst. Daarom is de zonde van hebzucht in feite de zonde van ‘desiring a life subject to human control over a life of vulnerable trust’ in God.

HET EUROPESE ERFGOED VAN HET CALVINISTISCHE WERELDBEELD

Het calvinistische wereldbeeld, en met name de opvatting over spaarzaamheid, genoot slechts een gastvrije ontvangst in een paar Europese landen waar de Reformatie voet aan de grond kreeg: in Schotland, Nederland en Zwitserland, en later natuurlijk in de Massachusetts Bay Colony en uiteindelijk als onderdeel van het Amerikaanse leven.

Ook Schotland koos dus het gereformeerde pad en schaarde zich bij de protestanten. Het werd de zetel en het symbool van spaarzaamheid en dat beeld is gebleven, zodat tot op de huidige dag het goedkoopste Amerikaanse autoverhuurbedrijf ‘Thrifty’ heet en een Schot met een kilt als embleem heeft. Er zijn goedkope ‘Schotse’ hotels en nog tientallen andere voorbeelden waarin gebruik wordt gemaakt van de reputatie van dit onbuigzame

volk met zijn handelsgeest. Religie was in de zestiende eeuw belangrijk voor de Schotten, en de kerk speelde een cruciale rol in het dagelijks leven. De kerk was verantwoordelijk voor onderwijs, gezondheid, welvaart en discipline. De kerk was daarnaast belangrijk op het individuele vlak voor de uitdrukking van innerlijke spiritualiteit.

Hoewel de Church of Scotland kan worden teruggevoerd op de eerste christenen in Schotland, die op het eiland Iona aan de westkust aankwamen, en het land eeuwenlang katholiek was, werd haar identiteit hoofdzakelijk gevormd door de Schotse reformatie van 1560. Onder leiding van (onder anderen) de temperamentvolle John Knox brak de Schotse kerk met Rome. Deze overgang betekende een transformatie: tradities werden gemoderniseerd en de economie werd opengesteld. Maar de allergrootste bijdrage lag op het terrein van de vrijheid: vrijheid van Rome en de kerkelijke verordeningen.

Precies in de context van wat zou uitgroeien tot een nieuwe vrije economie kwamen de calvinistische deugden tot bloei. Zij waren precies wat de Schotten nodig hadden om te profiteren van hun nieuwe situatie en om hun welvaart te verspreiden. Spaarzaamheid, zoals die werd opgevat in de calvinistische traditie, stond gelijk met de twee kardinale deugden van voorzichtigheid en matigheid. Spaarzaamheid werd niet gezien als gierigheid of oppotten, twee kenmerken van de perversie van bezit en het onvermogen om er creatief gebruik van te maken. Spaarzaamheid betekende ook niet dat er geen risico's mochten worden genomen, of dat vrijgevigheid moest worden vermeden. Spaarzaamheid werd gezien als een verstandig gebruik van bezittingen: opsparen wanneer dat mogelijk was, investeren wanneer er kans was op rendabiliteit, en het vermijden van verspilling. Spaarzaamheid was eenvoudigweg verstandig rentmeesterschap onder het oog van God. Het was precies wat de kapitalistische economie nodig had: het Schotland van de zeventiende eeuw trad niet alleen toe tot de moderne wereld, maar speelde ook een specifieke rol in het creëren ervan.

DE MORELE OPVATTINGEN VAN ADAM SMITH

De Schotten keken voor de antwoorden op filosofische vragen vaak naar hun Franse tegenhangers. Frankrijk verkeerde in zijn verlichtingsperiode, en het intellectuele vuur verspreidde zich al snel naar Schotland. Hoewel het werk van de Schotse filosofen – een aanzienlijk aantal – eveneens de Franse speculatief-rationalistische geest ademt, werd dit getemperd door zowel een dosis scepticisme als een meer uitgesproken vorm van utilitarisme, ook wel bekend geworden als Schots realisme. Anders dan de Franse hielden de Schotse denkers zich speciaal bezig met economische groei en ontwikkeling, de ge-

volgen van internationale handel, en de mechanismen van een opkomende stedelijke, commerciële samenleving waarin mensen bezit hadden.

De Schotse verlichting besloeg een periode van ongeveer vijftig jaar (1740-1790). Vele protagonisten hiervan waren academici, in tegenstelling tot de verlichtingsdenkers in Frankrijk. Adam Smith is de bekendste. Er waren echter ook diverse belangrijke personen buiten de academie die invloed hadden op het verloop van de dialoog, met name en voor allen de grootse figuur van David Hume. De verrichtingen van de school van de Schotse verlichting waren zo belangrijk dat Voltaire zelf eens zou hebben opgemerkt dat 'we voor al onze ideeën over beschaving naar Schotland kijken'.

Adam Smith, hoogleraar in de ethiek in Glasgow en de vader van de economie, wordt nog steeds verheerlijkt vanwege *The Wealth of Nations* (1776). De *invisible hand* uit de theorie van Smith is in feite de voorzienigheid van God (de God van Calvijn). Hoewel Smith zeer zeker een product van de Schotse verlichting was en reageerde op de letterlijkheid en strengheid van het onbuigzame Schotse calvinisme, is hij toch ook in die cultuur geboren en getogen. Wat tegenwoordig dan ook minder bekend is, is het verband tussen zijn opkomende theorie en de empirische bevindingen omtrent de kapitalistische economie enerzijds, en zijn vroege ethische denkbeelden anderzijds.

In 1759 publiceerde Smith zijn eerste werk: een klassieke ethische verhandeling genaamd *The Theory of Moral Sentiments*. Dit werk was sterk beïnvloed door de Schotse verlichting; het bevatte een coherente gedachtegang waarin hoofd en hart werden verbonden en het vestigde een kader dat ten grondslag ligt aan al zijn economische theorieën. Voor Smith kunnen en moeten economie en ethiek niet van elkaar worden gescheiden. De economie berust op vertrouwen, en dat vertrouwen is zowel ingebed in de deugden van het individu, als vastgelegd in de wetgeving van een bepaalde (commerciële) samenleving.

Smith verdeelde ethische systemen in categorieën van de aard van moreel gedrag, zoals betamelijkheid, voorzichtigheid en welwillendheid, en categorieën van het *motief* van moreel gedrag, zoals eigenliefde, rede en gevoel. Voor hem was met name zelfbeheersing de hoogste deugd. 'De man die handelt volgens de regels van volmaakte verstandigheid (*prudentia*), strikte rechtvaardigheid en betamelijke welwillendheid kunnen we volmaakt deugdzaam noemen.' Kortom, voor het goed functioneren van een economie hecht Smith groot belang aan persoonlijke deugden.

DE POSITIE VAN SPAARZAAMHEID TUSSEN DE ANDERE DEUGDEN

Kapitalisme is beslist een spel. Deirdre McCloskey noemt het een Good Person's Game.⁶ Zij claimt ook dat het spelen van zo'n spel iemand goed

kan maken. In haar betoog is het spel in essentie een spel van samenwerking, grotendeels een conversatie, en om aan zijn doel te beantwoorden zijn alle zeven deugden vereist: de vier kardinale deugden die al sinds de oudheid worden erkend (moed, voorzichtigheid, matigheid en gerechtigheid), en de drie ‘theologische’ deugden (geloof, hoop en barmhartigheid) die later door Paulus zijn toegevoegd.

Waarom is spaarzaamheid, zoals die in de calvinistische traditie werd opgevat, nu een deugd die gelijkstaat met de zeven algemeen erkende deugden? Spaarzaamheid staat tegenover twee veelvoorkomende menselijke ondeugden: verkwisting en gierigheid. Bij de eerste worden middelen verspild en bij de tweede worden ze niet gebruikt. Spaarzaamheid bestaat in een gewoonte van verstandig rentmeesterschap waarbij middelen worden behouden en tegelijk nuttig gebruikt. Spaarzaamheid is een essentieel instrument van economische welvaart, en tevens een bron van menselijk geluk. Zonder spaarzaamheid is er geen voorziening voor de toekomst en wordt bezit onzeker, willekeurig, en kwetsbaar voor roof en verkwisting. Spaarzaamheid maakt daarom economische langetermijnplanning mogelijk, maar ook het opbouwen van families en liefdadige instellingen. Het is de grondslag van iedere vorm van gemeenschapszin en van de gewoonte om aan vreemden te schenken. Zij is een van de beste verworvenheden van de protestantse traditie en wordt in Amerika nog steeds geleefd, maar begint in Schotland – en breder in Europa – onder invloed van het socialisme en de welvaartsstaat geleidelijk te verdwijnen.

MAX WEBER: GELIJK HEBBEN OP DE VERKEERDE MANIER

Voordat we conclusies trekken, past het om Weber de eer te geven die hem toekomt. Weber verbond de geest van het kapitalisme met de protestantse ethiek en op die premisse is ook dit betoog gebaseerd. Misschien kunnen

Webers opvatting van de Reformatie is in feite gebaseerd op een verwarring van de zonde van hebzucht met de deugd van spaarzaamheid

we deze grote socioloog het best eren door te laten zien waarom hij zich vergiste. Webers opvatting van de Reformatie is in feite gebaseerd op een verwarring van de zonde van hebzucht met de deugd van spaarzaamheid.⁷ Weber keek naar het optreden van welvaart in de gereformeerde landen en concludeerde

dat daar een bepaalde theologie heerste die mensen zodanig beïnvloedde dat ze niet naar vreugden verlangden, maar de voorkeur gaven aan winst. Natuurlijk is het zo dat Noord-Europeanen en de emigranten in Noord-

Amerika werkten om te voorzien in hun fundamentele behoeften en daarbij bezittingen verzamelden, maar de reden daarvan heeft minder te maken met hebzucht dan met werk. Want in het calvinisme kreeg werk voor het eerst een religieus karakter; het werd een ethische eis. Een mens werkte niet om te leven, maar omdat God het wilde.

De *roeping* van iemand was in de calvinistische levensbeschouwing een kenmerk van al of niet uitverkoren zijn door God. Werk was een bewijs van productiviteit, zoals aangetoond in de parabel van de talenten; geen hang naar genot. Weber concludeerde dat al dat harde werken en weinig uitgeven leidde tot sparen, en dat de spaarders altijd op zoek waren naar nieuwe, betere investeringen. Maar in Webers beschrijving van Calvijn ontbraken elementen van een andere relatie die mensen tot hun bezit hadden. Calvijn geloofde namelijk dat de rijken een verantwoordelijkheid hadden ten aanzien van de armen, maar dat de armen ook een missie voor de rijken hadden. De armen waren de ontvangers van God, de plaatsvervangers van Christus, de ambtenaren van God die de rijken de kans gaven om zichzelf te bevrijden van een verslaving aan geld, een kans om van hun hebzucht te worden verlost. Juist om die reden werd Genève overstromd door arme vluchtelingen.

Weber had dus maar half gelijk toen hij een verband legde tussen Calvijns denken en het verzamelen van rijkdommen, en de latere evolutie van het kapitalisme. Want Calvijn moedigde in zijn tijd mensen niet aan om rijk aan bezit te worden, en daarmee hebzuchtig, maar om rijk te worden ten aanzien van God, en dus vrijgevig. Hij legde geen vrijgevigheid op in de vorm van nauwkeurige berekeningen of gedefinieerde geldsommen, maar riep zijn volgelingen op om de *wet van de liefde* als leidraad te gebruiken. Dit was geen vorm van ascese, maar een leven van spaarzaamheid als geleefde deugd. Het was ook een leven van dankbaarheid, want alles wat de mensen hadden ontvangen, was niet bedoeld om zelf te hebben of te houden, maar om het in bruikleen te hebben en te gebruiken als rentmeesters, totdat (in de woorden van Calvijn) ‘such time as they came to behold the face of Him whose love had never let them go’.⁸ De betekenis van dit idee van een religieuze roeping hangt dus nauw samen met dankbaarheid.

CONCLUSIE: DE HERONTDEKKING VAN SPIRITUEEL KAPITAAL

Calvijns theologie, Smiths denken en Webers sociologie laten het belang zien van religieuze en morele waarden voor een florerende economie. In tegenstelling tot wat de positivisten wilden is religie niet dood of kwijnend. De secularisatietheorieën die in de jaren zestig en zeventig aan universiteiten zo populair waren, beginnen futiel te lijken, want religie is momenteel een overal aanwezige en groeiende macht in de wereld.

Een groot deel van deze nieuwe ervaring speelt zich af rondom het zogenoemde *spiritueel kapitaal*. Dit concept is gebaseerd op onderzoek naar sociaal kapitaal, dat heeft aangetoond dat spiritualiteit een belangrijke factor is in de vorming van sociale netwerken en tevens een stimulans is voor economische en sociale vooruitgang. Er is een toenemende erkenning in de sociale wetenschappen, en ook in sommige politieke kringen, dat religie geen epifenomeen is. Evenmin is de publieke betekenis ervan over de hele wereld aan het verdwijnen. Het is juist een essentiële factor voor inzicht in elk aspect van het leven, vanaf de omvang van vertrouwen tot aan gedragsnormen; en die hebben allemaal verstrekkende economische, politieke en sociale consequenties.

Het is daarom van groot belang het onderzoek voort te zetten naar de gevolgen van spirituele en religieuze gebruiken, overtuigingen, netwerken en instituten die een meetbare invloed hebben op individuen, gemeenschappen en samenlevingen, die stuk voor stuk een aspect van spaarzaamheid bevatten. Kortom, wat is het verband tussen economische groei en sociale vooruitgang enerzijds, en spiritueel kapitaal anderzijds? Is sparen (naast verstandig uitgeven een belangrijk onderdeel van spaarzaamheid) voorgoed verloren, en zo nee, hoe kunnen we sparen en behoud dan tot een onderdeel van duurzaamheid maken, om de consumptiemaatschappij te beëindigen? Zowel openbare als persoonlijke spaarzaamheid is een deugd van onschatbare waarde, die moet worden herontdekt en beoefend als we onze levens en samenlevingen weer op orde willen krijgen.

Noten

- 1 Zie voor een uitgebreide behandeling van deze thematiek: Theodore Roosevelt Malloch, *Thrift. Rebirth of a forgotten virtue*. New York: Encounter Books, 2010.
- 2 Johannes Calvijn, *Institutes of the Christian religion*. Westminster: John Knox Press (1559 translation), 1960.
- 3 Johannes Calvijn, *Commentaries*. Grand Rapids: Baker Books, 1974.
- 4 Johannes Calvijn, *Commentaar op Matteüs 6: 31-43*: 'Beware those who are never at ease, but when they have before their eyes an abundance of provisions; and who, not admitting that the protection of the world belongs to God, fret and tease themselves with perpetual uneasiness.'
- 5 Johannes Calvijn, *Commentaar op Matteüs 6: 31-43*. De volgende citaten in deze paragraaf hebben dezelfde bron.
- 6 Deirdre McCloskey, *Bourgeois virtues. Ethics for an age of commerce*. Chicago: Chicago University Press, 2007.
- 7 Max Weber, *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. New York: Penguin, 1965. Simon Schama geeft een historio-grafische kritiek van het verband dat wordt gelegd tussen specifieke stellingen van de calvinistische theologie en een onderzoek naar uitgavenpatronen in de Nederlandse samenleving. Zie hiervoor: Simon Schama, *The embarrassment of riches. An interpretation of Dutch culture in the Golden Age*. New York: Random House, 1997. Een andere interpretatie van Weber en Locke is te vinden in: Paul Marshall, *A kind of life imposed on man. Vocation and social order from Tyndale to Locke*. Toronto: University of Toronto Press, 1996.
- 8 Johannes Calvijn, *Commentaar op Matteüs 6: 31-43*.